

נשיא טורקיה רג'פ טאיפ ארדואן. תמונה: PIXABAY.

הארדואניזם כסינתזה: מדיניות החוץ הטורקית בין העבר העות'מאני, המורשת הכמאליסטית והשלכות הטלטלה הערבית

גליה לינדנשטראוס ורמי דניאל

עלייתה של מפלגת הצדק והפיתוח לשלטון בטורקיה בשנת 2002 לוותה גם בשינויים במדיניות החוץ הטורקית. אומנם בקדנציות הראשונות לשלטונה בלט יותר נושא העוצמה הרכה והיא הצליחה להרחיב ולהעמיק את יחסיה עם מדינות מזרח-תיכוניות רבות, אולם מאז 2016 בולטת יותר החזרה לשימוש בכלים של עוצמה קשה, ויש שחקנים מדינתיים רבים במזרח התיכון שביניהם לבין טורקיה שוררת עוינות. מטרת מאמר זה היא לבחון מהם הגורמים שיכולים להסביר את שינוי הדפוסים במדיניות החוץ הטורקית כלפי המזרח התיכון מאז 2013, הן מבחינת מידת האקטיביות מצד אנקרה והן מבחינת שינוי הכיוון – ממדיניות העושה שימוש רב בכלים של עוצמה רכה למדיניות הנעזרת יותר בכלים של עוצמה קשה. הטענה המרכזית של המאמר היא שהשינויים הגיאופוליטיים בעקבות הטלטלה הערבית והמגמות הפנים-טורקיות מאז 2013 גרמו לארדואן ליצור סינתזה ייחודית בתולדות טורקיה. ממדיניות החוץ הרפובליקאית הוא לקח את הלאומנות, המיליטריזציה והחשדנות כלפי שאר העולם, ומהעבר העות'מאני הוא לקח את הממד הדתי, את אלמנט ההתפשטות ואת הרוויזיוניזם. מאחר שמדובר בסינתזה, הרי לעיתים ממד אחד מקבל את הבכורה ולעיתים ממד אחר, בהתאם לנושא ולתקופה. אף שברורה הסכנה מבחינת ישראל אם הממד האסלאמי יהיה בולט יותר במדיניות החוץ הטורקית,

יש לציין גם את קיומן של סכנות מקו לאומני-עצמאי במדיניות החוץ הטורקית, כיוון שהוא מוביל אותה להתנגשות עם חלק מבעלות בריתה של ישראל. כמו כן, הקו הלאומני-עצמאי מעודד את טורקיה להסתמכות עצמית גוברת ולייצור עצמי של מערכות נשק מתקדמות, שגם אם לא יהוו איום ישיר מיידית על צה"ל, הן יכולות להגיע לגורמים העוינים את ישראל.

מילות מפתח: טורקיה, מזרח תיכון, טלטלה ערבית, ארדואן, סוריה, לוב, ישראל

מבוא

עלייתה של מפלגת הצדק והפיתוח (AKP) לשלטון בטורקיה בשנת 2002 לוותה גם בשינויים במדיניות החוץ הטורקית. אומנם בקדנציות הראשונות לשלטונה בלט יותר נושא העוצמה הרכה והיא הצליחה להרחיב ולהעמיק את יחסיה עם מדינות מזרח-תיכוניות רבות, אולם מאז 2016 בולטת יותר החזרה לשימוש בכלים של עוצמה קשה, ויש שחקנים מדינתיים רבים במזרח התיכון שביניהם לבין טורקיה שוררת עוינות. באופן כללי, בשני העשורים שבהם שולטת מפלגת הצדק והפיתוח בטורקיה ניתן לראות מדיניות חוץ אקטיבית ואף אסרטיבית יותר של אנקרה, החורגת לא פעם באופן משמעותי מדפוסים קודמים של הרפובליקה הטורקית. בפרט, ההתערבות של טורקיה בעניינים הפנימיים של המדינות השכנות על מנת לנסות לקבוע מי ישלוט בהן היא דפוס חדש מצד אנקרה. כך למשל, בעוד טורקיה וסוריה היו על סף מלחמה ב-1998, אנקרה לא פעלה בניסיון להפיל את משטרו של חאפז אל-אסד, כפי שפעלה לאחר מכן מול משטרו של בשאר אל-אסד.

וכלכלה וכן הסברים אידיאולוגיים לניתוח של מדיניות החוץ של טורקיה במזרח התיכון. מאמר זה יתמקד במדיניות החוץ הטורקית החל מ-2013. שנה זו נבחרה משתי סיבות מרכזיות: האחת, נפילתו של נשיא מצרים מוחמד מורסי ב-2013 הייתה מכה לחזון של הקמת ציר מדינות שבהן יש דומיננטיות לתנועת האחים המוסלמים, שטורקיה קיוותה להוביל. השנייה, ב-2013 התרחשו בטורקיה הפגנות פארק ג'זי. כמו כן, במסגרת המאבק שהחל לצבור תאוצה בין המנהיג הדתי פטהוללה גולן לבין מי שהיה אז ראש ממשלת טורקיה והיום נשיא המדינה רג'פ טאיפ ארדואן ותומכיו נחשפו פרשיות שחיתות נרחבות, אשר שינו את תפיסת האיום הפנימי מבחינת ארדואן. הטענה המרכזית שתוצג במאמר היא שהשינויים הגיאופוליטיים בעקבות הטלטלה הערבית וגורמים פנים-מדינתיים הובילו את ארדואן ליצור סינתזה ייחודית בתולדות טורקיה: ממדיניות החוץ הרפובליקאית הוא לקח את הלאומנות, המיליטריזציה והחשדנות כלפי שאר העולם, ומהעבר העות'מאני הוא לקח את הממד הדתי, את אלמנט ההתפשטות ואת הרוויזיוניזם. מאחר שמדובר בסינתזה, הרי לעיתים ממד אחד מקבל את הבכורה ולעיתים ממד אחר, בהתאם לנושא ולתקופה.

רקע

מאז נכנס אהמט דאוטולו לתפקיד היועץ הבכיר לענייני חוץ של ראש הממשלה ב-2003, ואחר כך כשר החוץ, הוא ניסה לקדם את רעיון "העומק האסטרטגי", שלפיו טורקיה יכולה וצריכה למלא תפקיד משמעותי יותר באזורים הסמוכים אליה, וכן את מדיניות "אפס בעיות" שמטרתה הייתה לקדם פתרון לבעיות הקיימות בין טורקיה ושכנותיה (Murinson, 2006, pp. 947-948). במסגרת מדיניות זו שיפרה טורקיה בין היתר במידה ניכרת את יחסיה עם סוריה, ואף תיווכה בין ישראל וסוריה בארבעה סבבים של משא ומתן ביניהן במהלך 2008. אף שטורקיה התנגדה למלחמת המפרץ השנייה, ההתפתחויות בעקבות ההתערבות האמריקאית בעיראק דחפו את טורקיה לשפר את יחסיה גם עם הממשל הכורדי האזורי בצפון עיראק (Park, 2012, pp. 98-99). זמן לא רב לפני פרוץ הטלטלה

ממדיניות החוץ הרפובליקאית לקח ארדואן את הלאומנות, המיליטריזציה והחשדנות כלפי שאר העולם, ומהעבר העות'מאני הוא לקח את הממד הדתי, את אלמנט ההתפשטות ואת הרוויזיוניזם. מאחר שמדובר בסינתזה, הרי לעיתים ממד אחד מקבל את הבכורה ולעיתים ממד אחר, בהתאם לנושא ולתקופה.

מטרת מאמר זה היא לבחון מהם הגורמים שיכולים להסביר את שינוי הדפוסים במדיניות החוץ הטורקית כלפי המזרח התיכון, הן מבחינת מידת האקטיביות מצד אנקרה והן מבחינת שינוי הכיוון – ממדיניות העושה שימוש רב בכלים של עוצמה רכה למדיניות הנעזרת יותר בכלים של עוצמה קשה. המאמר בנוי באופן הבא: לאחר הצגת סקירה קצרה על מדיניות החוץ הטורקית ביחס למזרח התיכון מאז 2003 תיבחן תרומתם של הסברים גיאופוליטיים, ההסבר ה"ניאור-עות'מאני", הסברים של פוליטיקה פנים-מדינתית

היא שמה דגש על התערבויות צבאיות ונוכחות בצפון סוריה על מנת לבלום את התחזקות הכורדים באזור זה. אומנם לגבי מצרים היכולת של טורקיה להתערב ישירות פחותה, אולם היא מארחת בשטחה גולים מצרים חברי תנועת האחים המוסלמים, וארדואן משתמש לעיתים קרובות בסמל הראבעה, שהפך לסמל של תומכיו של מורסי (Kirisci, 2017, p. 164). האינטרסים של טורקיה בלב הובילו למעורבותה הגוברת בנעשה במדינה, בעקבות התחדשות מלחמת האזרחים שם ב־2014, ולהתערבות צבאית גלויה לטובת ממשלת ההסכמה הלאומית, אשר אף זכתה רשמית לאישור מהפרלמנט הטורקי בינואר 2020 (Weise, 2020).

ההידרדרות ביחסים בין סוריה וטורקיה והנזק שנגרם לטורקיה כתוצאה מהתפתחויות במהלך מלחמת האזרחים בסוריה יכולים להסביר את החזרה לשימוש בכלים של עוצמה קשה.

הגורם הגיאופוליטי

ההתרחשויות במהלך הטלטלה הערבית הפכו את האזורים הסמוכים לגבול הטורקי לאזורים הנתפסים כטומנים בחובם סכנה ביטחונית לטורקיה, הן בגלל חשש מפעולות גרילה וטרור של המחתרת הכורדית והן בגלל חשש מפני פעולות טרור של גורמים ג'האדיסטים סליפסטים (Kirisci, 2017, p. 152). איומים מסוג זה היו קיימים גם בעבר, אך לפחות מבחינת יחסי סוריה-טורקיה, ערב הטלטלה הערבית מצב היחסים היה משופר במידה כזאת ששתי המדינות אף קיימו לראשונה תרגיל צבאי משותף. לאחר פרוץ מלחמת האזרחים, מעת לעת האלימות מסוריה זלגה לטורקיה בהפצצות באזורי הגבול בין המדינות ויותר מכך – טורקיה ספגה פיגועים קשים של ארגון המדינה האסלאמית בשטחה, בפרט בשנים 2015-2016. מבחינה זו, ההידרדרות ביחסים בין סוריה וטורקיה והנזק שנגרם לטורקיה כתוצאה מהתפתחויות במהלך מלחמת האזרחים בסוריה יכולים להסביר את החזרה לשימוש בכלים של עוצמה קשה. במקביל יש המשכיות בין מדינות החוץ הנוכחית לטורקית לבין מדיניות החוץ בתקופות קודמות של הרפובליקה הטורקית, שבהן האיום של המחתרת הכורדית נתפס כאחד האיומים המרכזיים על טורקיה, המצדיק פעולות צבאיות נחרצות.

הקו הנוקשה שאימץ ארדואן כנגד אסד הביא לכך שהמשך שלטונו בדמשק מהווה למעשה איום פוטנציאלי מתמשך על טורקיה, בראש ובראשונה אם יעודד בעתיד את המחתרת הכורדית לפעול משטח סוריה

הערבית וטורקיה אף הצהירה על כוונתה להקים הסכם אזור סחר חופשי עם סוריה, לבנון וירדן (BBC News, 2010).

עם פרוץ הטלטלה הערבית היה ארדואן בין המנהיגים הראשונים שקראו לנשיא מצרים חוסני מובראכ לפרוש. בראיון לניו יורק טיימס ב־2011 אמר שר החוץ דאוטולו בהקשר ליחסי טורקיה-מצרים: "זה יהיה ציר של דמוקרטיה של שתי המדינות הגדולות ביותר באזור, מהצפון לדרום, מהים השחור ועד לאגן הנילוס בסודאן" (Shadid, 2011). באותה תקופה טורקיה אף תפסה את עצמה ונתפסה על ידי גורמים במערב כמודל אפשרי למדינות שעוברות את הטלטלה (Friedman, 2015). אנקרה עודדה את בשאר אל-אסד לבצע רפורמות פנימיות בסוריה (Cagaptay 2020, pp.116-117), ורק לאחר חצי שנה של ניסיונות שכנוע כושלים יצאה בנובמבר 2011 הקריאה הפומבית הראשונה של ארדואן לאסד – לפרוש. לגבי לוב, המדיניות הטורקית הייתה מהוססת כאשר תחילה התנגדה לפעולה צבאית נגד שליט לוב מועמר קדאפי, אך לאחר מכן, בעקבות החלטת מועצת הביטחון, לקחה חלק בהתערבות הצבאית שהובילה נאט"ו במדינה.

נפילת הנשיא מוחמד מורסי ביולי 2013 במצרים היוותה נקודת מפנה מבחינת טורקיה ביחס לטלטלה הערבית. אם עד לנפילת מורסי התפיסה העצמית של אנקרה הייתה שהיא נמצאת "בצד הנכון של ההיסטוריה" (Arkan & Kinacioglu, 2016, p. 396), הרי ההתפתחויות מאז הטלטלה הערבית הטילו ספק רב בכך שטורקיה אכן נקטה את המדיניות הנכונה ביחס לטלטלה, כאשר תמכה בבירור באחד הצדדים באשר למתרחש בתוך המדינות שעברו את הטלטלה. לא זו בלבד, עליית עבד אל-פתאח א-סיסי לשלטון במצרים הביאה להידרדרות חריפה ביחסי מצרים-טורקיה. ההסכם בין טורקיה וקטר בשלהי 2014 לגבי הקמת בסיס צבאי של טורקיה במדינה מהווה עבור רבים נקודת ציון שסימנה דפוס חדש במדיניות החוץ הטורקית ביחס למזרח התיכון. למעשה, הנוכחות הצבאית של טורקיה בקטר הייתה בין הגורמים שהובילו את ערב הסעודית, איחוד האמירויות, בחרין ומצרים להטיל חרם על המדינה ב־2017, אך לתפיסת דוחא ואנקרה נוכחות זו הייתה בין הגורמים שמנעו את כיבושה של קטר באותה שנה (Cagaptay 2020, p. 190). ההיאחזות של אסד בשלטון ובפרט ההתערבות האיראנית והרוסית בסכסוך הסורי, אשר הטתה את המצב לטובתו, הביאה את אנקרה לשורה של פעולות ביחס למתרחש במדינה. בעוד שבתחילה תמכה טורקיה באופן פעיל במרבית הפלגים הסונים שמרדו באסד, כולל הקיצוניים שביניהם, מאז 2016

תכננה להתערב בצפון סוריה. גם העובדה שתהליך ההצטרפות של טורקיה לאיחוד האירופי נתקל בקשיים, בין היתר בהתנגדות מצד צרפת וגרמניה, שהן בעלות ברית חשובות גם בנאט"ו, תרמה לחשדנות הטורקית כלפי המערב.

מעבר לכך, ההבנה באנקרה בדבר השינויים שחלו במבנה המערכת הבינלאומית ממערכת חד-קוטבית שבה הייתה דומיננטיות אמריקאית למערכת רב-קוטבית, שבה ניתן ואף צריך לגוון את הגורמים שנשענים עליהם, מביאה את טורקיה לנקוט יותר ויותר פעולות שחורגות ממה שניתן היה לצפות מחברה נאמנה בנאט"ו. בפרט, רכישת מערכות ההגנה S-400 מרוסיה, למרות אזהרות חריפות של חברות נאט"ו האחרות ובראשן ארצות הברית, שאל לה לטורקיה לרכוש את המערכות, יצרה דינמיקה של תגובות שלמעשה החלישו עוד יותר את הברית. כך למשל, גירוש טורקיה מפרויקט ה-F-35, אף שהיא מייצרת אחדים מחלקי המטוס ותכננה לקנות כמאה מטוסים כאלה, מעמיד את חיל האוויר הטורקי במצב שאין ברשותו תחליף ראוי למטוסי ה-F-16 המתיישנים שלו.

סוגיית האויגורים, מיעוט מוסלמי (וטורקי מבחינה אתנית) שסובל מדיכוי חריף מידי הממשלה הסינית, מראה גם היא את השיקולים של טורקיה בהקשר של השינויים במבנה המערכת העולמית. למרות אופי הסוגיה, מידת הדיכוי והקמפיינים השונים בתוך החברה הטורקית שנועדו לעורר מודעות לתופעה, ארדואן שמר בשנים האחרונות על מתינות בהתייחסויות שלו לנושא, כדי לא להרגיז את ממשלת סין שיכולה לשמש לאנקרה בעלת ברית בנושאים מסוימים, או לפחות מסייעת בהיבטים כלכליים (Erdemir & Kowalski, 2020a; IISS, 2020, p. iv).

טספינר טוען שנוכח להסתכל על מדיניות החוץ הטורקית כעל סוג גוליזם טורקי (Taspinar, 2010). כך, ארדואן הוא מעין "דה גול טורקי" גם מבחינת היחס שלו לנאט"ו וגם מבחינת הדגש שלו על החשיבות בכך שטורקיה תנקוט קו עצמאי במדיניות החוץ שלה. ההשלכות של קו כזה של מדיניות הן דגש רב יותר על הסתמכות עצמית. בעוד שבעבר טורקיה הייתה תלויה יותר ביבוא נשק ובפרט ביבוא אמצעי נשק מתקדמים, ניתן לראות התקדמות משמעותית ביכולות הייצור העצמי של טורקיה, וכך בין היתר ההתקדמות שלה בייצור כטב"מים שירתה אותה היטב, לרבות בהתערבויות שלה בסוריה ובלוב. בעוד טורקיה התנגדה להטלת הסנקציות על איראן בהקשר לתוכנית הגרעין שלה ואף סייעה לה במאמציה לעקיפת הסנקציות, ארדואן הצהיר לראשונה באופן פומבי בספטמבר 2019 כי ייתכן שגם

כנגד טורקיה, כפי שהיה המצב בימי שלטונו של אביו. הצורך של טורקיה לבקש ב-2013 – בעקבות ההחרפה במלחמת האזרחים בסוריה – מחברות נאט"ו האחרות שיציבו בשטחה סוללות טילי פטרויט הוא בין הסיבות שטורקיה משמיעה להצדקת רכישתה של מערכת ההגנה האווירית S-400 מרוסיה ב-2017.

שיתוף הפעולה בין הקואליציה הבינלאומית למלחמה בארגון המדינה האסלאמית לבין השלוחה הסורית של המחתרת הכורדית (PYD) תרם אף הוא לתפיסת האיום הטורקית ולחשש מהיווצרות ישות כורדית עצמאית בצפון סוריה. אף שתמיכה זו נעשתה במסגרת הרחבה יותר של סיוע לכוחות הסוריים הדמוקרטיים (SDF), הטורקים טענו שהגורם הדומיננטי ב-SDF הוא ה-PYD (Park, 2020, p. 196). אנקרה טענה שהנשק שהועבר ל-SDF לא ייאסף אחרי שארגון המדינה האסלאמית יוכרע, ולכן הוא מהווה איום ישיר על טורקיה. החשש הטורקי מפני היווצרות חגורה כורדית בינה לבין יתר המזרח התיכון, שבתרחישי האימים מבחינת הטורקים כללה גם מוצא לים, נבע לא רק מהתפתחויות בצפון סוריה אלא גם מהתפתחויות בצפון עיראק. אילולא בלמו זאת המדינות האזוריות, הרי הכורדים היו עשויים לממש את רעיון העצמאות בצפון עיראק, לאחר שב-2017 התקיים בחבל האוטונומי הכורדי משאל עם על עצמאות.

גילויי הגז במזרח הים התיכון הפכו את סוגיית קביעת המים הכלכליים של המדינות השונות לקריטית.

התפיסה הרווחת במזרח התיכון, עוד מתקופת ממשל אובמה ולאחר מכן במהלך ממשל טראמפ, שלפיה ארצות הברית מנסה לצמצם את מעורבותה באזור, יצרה ואקום המעודד את המדינות באזור ובפרט את אנקרה לנקוט פעולות עצמאיות. גם ההבנה כי בסוריה יש למוסקבה השפעה רבה יותר מאשר לוויינגטון היא חלק חשוב מההסבר לכך שארדואן מנהל לעיתים קרובות שיחות עם נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין (Van Bladel, 2020, pp. 207-209). התגובה הרוסית הקשה לאחר הפלת מטוס הקרב הרוסי על ידי חיל האוויר הטורקי בנובמבר 2015 השאירה את חותמה באופן בולט. כמו כן, מה שנתפס באנקרה כחוסר גיבוי מצד חברות נאט"ו במשבר זה הגביר את החששות הטורקיים מכך שלמעשה הם ניצבים לבדם. כך, לאחר שטורקיה ורוסיה הצליחו ליישר את ההדורים ביניהן ביוני 2016, אפשר היה לראות את אנקרה מתנהלת בזירות אל מול מוסקבה ואף מנסה להגיע להסכמות מראש עימה, כאשר

משמעות ההיסטוריה: ניאו־עות'מאניות, תסמונת סוֹר וצילו של אטאטורק

אחד המונחים המופיעים לעיתים קרובות בתיאור מדיניות החוץ של טורקיה הוא 'ניאו־עות'מאניות'. רבים הם הפרשנים, גם בתקשורת וגם בעולם המחקר, האוהבים לכנות את ארדואן "סולטאן" ולהגדיר את מדיניותו ניאו־עות'מאנית. השימוש במונח ניאו־עות'מאניות לא החל עם ארדואן, ונעשה בו שימוש באופן נרחב לראשונה כדי לתאר את השינויים שהכניס נשיא טורקיה טורגוט אוזאל לפוליטיקה הטורקית בשנות ה־80 של המאה הקודמת (Yavuz, 2016). הוא בא לציין שינויים מהפכניים בהשוואה למדיניות הרפובליקאית של טורקיה מאז ימי אטאטורק, אשר דגלה בשימור הסטטוס קוו, ומתייחס לפעילות גוברת של טורקיה במרחב ולכניסה של אלמנטים פאן־טורקיים ואסלאמיים לנרטיב הפוליטי.

כיום, השימוש בביטוי ניאו־עות'מאני בקרב הציבור הרחב נעשה לרוב על ידי גורמים העוינים לטורקיה, שמשתמשים בו כדי להצביע על כוונות התפשטות טורקיות או לגינוי צעדים שאינם תואמים את האינטרסים של המערב, שטורקיה שאפה להיות חלק ממנו. בהצגה הקיצונית של המונח משתמשים בו כדי להאשים את ארדואן בכוונה להקים אזור תחת שליטה או השפעה טורקית לפי גבולות האימפריה העות'מאנית הישנה, או אפילו "להקים מחדש את האימפריה העות'מאנית".

בעולם האקדמי ניסו מומחים שונים למצוא הגדרה ניטרלית יותר של הניאו־עות'מאניות, כדי להגיע ליעילות ניתוחית רבה יותר, אך אין הסכמה אמיתית לגבי פירושו של המונח. ניאו־עות'מאניות היא תופעה שמשתנה, תלוי אם בוחנים אותה בהיבט של מדיניות הפנים או של מדיניות החוץ של טורקיה. פירוש המונח גם תלוי בהיבט של האימפריה העות'מאנית שאותו מנסים לחקות (Danforth, 2014). בגלל חילוקי הדעות והקושי להגדיר אותו, נראה שהמונח ניאו־עות'מאניות אינו מדויק דיו לשמש כלי ניתוח יעיל, במיוחד בתחום מדיניות החוץ (Wastnidge, 2019).

בכל זאת, ניתן לטעון שמדיניות החוץ הטורקית היא ניאו־עות'מאנית במשמעות של אקטיביזם והגברת הפעילות הטורקית (Tanchum, 2020), וכן אי אפשר להכחיש את הגוון העות'מאני הקיים במספר צעדים טורקיים בזירה הבינלאומית. למרות שההנהגה הטורקית נמנעת משימוש בביטוי ניאו־עות'מאניות, בייחוד כדי להגדיר את מדיניותה, העבר העות'מאני תופס יותר ויותר מקום בחברה הטורקית כולה ובפרט בהתבטאויות של ארדואן, שמשמש בו כדי להצדיק חלק מפעילותו, גם במדיניות החוץ שלו. כך למשל הצדיק הנשיא הטורקי את עמדתו לגבי ירושלים באוקטובר 2020 במילים:

טורקיה תבחר בדרך של התגרענות צבאית – דבר התואם תפיסה גוליסטית. הצמיחה ביכולות העצמיות של טורקיה והכוונה שלה להתפתח עוד בכיוון זה מאפשרת לה לפעול באופן נחוש ועמיד יותר ללחצים חיצוניים וכן באזורים רחוקים מגבולה, כפי שבא לידי ביטוי באופן בולט בלוב.

המיקום הגיאוגרפי של טורקיה בין המזרח התיכון לבין אירופה תורם גם הוא ללחצים שמופעלים עליה, מצד אחד, ומצד שני – לכך שהיא נתפסת כגורם בעל השפעה באזור. אף שטורקיה נפגעה בצורה קשה מהטרור של ארגון המדינה האסלאמית, גורמים בינלאומיים האשימו אותה בשיתוף פעולה עם הארגון, ולמעשה טענו שאנקרה הייתה בין אלו שאפשרו לארגון חופש פעולה. ב־2015 נעו כמיליון פליטים לאירופה, רובם דרך טורקיה. בעקבות זאת נחתמו הסכמים בין טורקיה והאיחוד האירופי, שבמסגרתם בין היתר הועברו לטורקיה שישה מיליארד אירו לשם טיפול בפליטים ומניעת חצייתם את הגבול לאיחוד האירופי. מעת לעת מאיימת אנקרה שתפתח את שעריה ותשלח את הפליטים לאיחוד האירופי, אך נראה שבשילוב של אמצעים מניעתיים (כגון בניית גדר בגבול היבשתי בין טורקיה ויוון) והענקת תמריצים כספיים ואחרים נוספים לטורקיה, האיחוד האירופי ינסה למנוע מעבר של פליטים סורים רבים נוספים אליו.

הזיקות בין המזרח התיכון לזירת מזרח הים התיכון הולכות וגוברות ואף משפיעות על החישובים הגיאופוליטיים של טורקיה. מאז 2010, לצד ההידרדרות ביחסי טורקיה־ישראל, חל שיפור של ממש ביחסי ישראל עם יוון וקפריסין. בד בבד התהדק גם משולש היחסים מצרים־קפריסין־יוון. גילויי הגז במזרח הים התיכון הפכו את סוגיית קביעת המים הכלכליים של המדינות השונות לקריטית. ההצלחה של מצרים בהובלת הקמתו של פורום הגז של מזרח הים התיכון (EMGF) ב־2019, שבו טורקיה אינה חברה, יצרה באנקרה תפיסה שלפיה היא מכותרת (Rivlin, 2020). כך אי אפשר להבין למשל את ההתערבות הצבאית של טורקיה בלוב מבלי להתייחס לכך שטורקיה חתמה בנובמבר 2019, במקביל להסכם על שיתוף פעולה צבאי עם ממשלת ההסכמה הלאומית, גם על הסכם לתיחום המים הכלכליים, המערער על חלק מהתביעות היווניות למים כלכליים. טורקיה היא גם גורם שמחבר בין שתי זירות אלה: כך למשל גויסו לוחמים סורים על ידי אנקרה כדי להילחם בצד של ממשלת ההסכמה הלאומית בלוב. מדיניות טורקית זו מקשרת בין האזורים והסכסוכים השונים, מה שהביא בטווח הקצר להצלחות צבאיות מסוימות בזירות השונות, אך היא יכולה גם ליצור תשתית לחיבורים חדשים גם אצל השחקנים העוינים לה.

“בעיר הזאת שעזבנו בדמעות במהלך מלחמת העולם הראשונה עדיין אפשר לראות שרידים של ההתנגדות העות'מאנית. לכן ירושלים היא העיר שלנו, היא עיר משלנו” (Ahren, 2020). אפשר גם לציין את חשיבות האזורים שהיו שייכים לאימפריה העות'מאנית במאמצים הבינלאומיים הטורקיים בסוריה, בעיראק, בלוב, במזרח הים התיכון, ובמידה מסוימת גם בבלקן. לנוסטלגיה לאימפריה העות'מאנית יש גם חלק לא קטן במדיניות העוצמה הרכה של טורקיה, כמו שהוכיחה ההצלחה הרבה של סדרות טלוויזיה “היסטוריות” טורקיות במזרח התיכון, בעולם המוסלמי ואף בבלקן (Bhutto, 2020).

העבר העות'מאני תופס יותר ויותר מקום בחברה הטורקית כולה ובפרט בהתבטאויות של ארדואן, שמשתמש בו כדי להצדיק חלק מפעילותו, גם במדיניות החוץ שלו.

בכל זאת, כדאי להשתמש במונח ניאורעות'מאניות בזהירות רבה. קודם כול, הפריסה המתרחבת של הפעילות הטורקית מגיעה בשנים האחרונות לזירות שאין להן קשר עם האימפריה העות'מאנית, כמו מערב אפריקה. הנוכחות הגוברת של טורקיה באותם מקומות מדגישה את המגבלות של כל ניתוח שייתן משקל משמעותי מדי להשפעת מורשת האימפריה העות'מאנית. גם הסכסוך עם המחתרת הכורדית, אשר מהווה ציר מרכזי במדיניות החוץ הטורקית, הוא תופעה שחורגת מהמורשת העות'מאנית. זאת ועוד, אם אירועים היסטוריים אכן מעצבים את המדיניות הטורקית העכשווית, תקופת האימפריה העות'מאנית היא רק אירוע היסטורי אחד ואולי לא החשוב ביניהם, כך שהדגשת יתר של התקופה העות'מאנית או שימוש מוגזם בביטוי ניאורעות'מאניות יכולים להסתיר תהליכים מעצבים אחרים ולפגוע בהבנה האמיתית של השורשים ההיסטוריים המורכבים של מדיניות החוץ הטורקית הנוכחית.

תחילת המאה ה־20 – עם עשור של לוחמה כמעט ללא הפסקה על אדמת טורקיה, מהומות פנים וצעדים עוינים מצד המעצמות העולמיות – הותירה רושם חזק במיוחד בדעת הקהל הטורקית. הסמל של תהליכים אלה בתודעה הטורקית הוא הסכם סֶוֹר (Sèvres) שנחתם ב־1920, שלפיו חילקו המעצמות האירופיות את רוב שטח טורקיה ביניהן לבין בעלות בריתן האזוריות. השפעת אירוע זה, הזוכה להדהוד חוזר בנאומים פוליטיים, על דעת הקהל הטורקית כל כך חזקה, עד שמקובל לדבר על “תסמונת סוֹר” (Schmid, 2015). הביטוי מתאר תפיסה גיאופוליטית טורקית שלפיה טורקיה נמצאת בסכנה תמידית הנובעת מברית בין שחקנים

בינלאומיים ושחקנים אזוריים, הפועלים גם בתוכה וגם מסביב לה במטרה להחליש אותה. אותה תפיסה הוחייתה בהזדמנויות שונות לאורך המאה ה־20, כמו לדוגמה בזמן המשבר הקפריסאי בשנות ה־60 וה־70 או המאבק בתנועות הכורדיות, והיא עודנה גורם בולט בעיצוב מדיניות החוץ הטורקית העכשווית (Tharoor, 2020). למשל, ניתן לנתח על פי תפיסה זו את העוינות הטורקית כלפי החיבורים שהתרחשו בין יוון, קפריסין, ישראל, מצרים, ירדן ואיחוד האמירויות, בתמיכת ארצות הברית וכמה מדינות אירופיות. אותם חיבורים תואמים לכאורה בצורה מושלמת את תסמונת סוֹר, מה שמסביר את התגובה הטורקית, כך שלגורם זה יש יכולת הסבר טובה יותר מאשר שימוש בביטוי ניאורעות'מאניות.

תקופה אחרת בהיסטוריה הטורקית שצריך להתמקד בה היא תקופת שלטונו של מוסטפה כמאל אטאטורק, מייסד הרפובליקה הטורקית. למרות הניסיונות הברורים של ארדואן למקם את עצמו מחוץ למסגרת הכמאליסטית הקלאסית, אטאטורק נשאר דמות המודל למנהיגות בטורקיה, גם לפוליטיקאי שבא ממפלגה אסלאמית. בזירות בינלאומיות רבות נראה שהנשיא הנוכחי של טורקיה מנסה לעקוף את הנשיא הראשון של המדינה ולהשלים תהליכים שמוצגים בדיעבד כהצלחות חלקיות של אטאטורק (Akyol, 2016).

למשל, המבצעים הטורקיים בצפון סוריה ובצפון עיראק מתקיימים בשטחים שהתנועה הלאומית הטורקית הגדירה כאדמת טורקיה, עד שאטאטורק הסכים לוותר עליהם. עבור תומכים רבים של ארדואן, כניסת הכוחות הטורקיים לאותם אזורים היא הישג שבא לפצות על ויתור זה. באותה צורה, בעיות תיחום הגבולות הימיים במזרח הים התיכון נובעות מחלק מהוראות הסכם לוזאן, שנחתם על ידי אטאטורק אחרי מלחמת העצמאות הטורקית. גם בתחום זה יכול ארדואן להציג את עצמו כהולך צעד אחד קדימה, לפני קודמו המפורסם אטאטורק (Gorvett, 2020). במקרים רבים, החזון ההיסטורי של הנשיא הטורקי הוא להשוות את עצמו עם אטאטורק החילוני באופן שמחמיא לו יותר מאשר להיות “סולטאן חדש”. אם כן, השימוש במונח ניאורעות'מאני אינו חד־משמעי. אומנם הוא מציין שינוי אמיתי שחל מאז שנות ה־80 והואץ באופן משמעותי תחת שלטון ארדואן, תוך כדי חיזוק המורשת העות'מאנית בחברה הטורקית ובתחומים שונים במדינה, אך אין למונח זה פירוש מדויק דיו שיאפשר לו לשמש כלי ניתוח יעיל של התהליכים המתרחשים במדיניות החוץ של טורקיה, בייחוד משום שלעיתים קרובות יש בשימוש בו קונוטציה פוליטית עוינת שהופכת אותו לפחות מתאים לתיאור מחקרי. נוסף על כך, אם רואים אזכורים רבים להיסטוריית העם

2013 הייתה שנת מפנה מבחינת ארדואן והתומכים בו, כאשר במאי שנה זו החלו הפגנות פארק גזי שהתפשטו ליתר המדינה. אף שההפגנות החלו בשל עניין סביבתי של ניסיון למנוע את הרס הפארק באיסטנבול, הן הפכו במהרה למפגן מחאה נגד נסיגה לאחור מבחינת רפורמות שהיו אמורות לקדם את הדמוקרטיה הטורקית. באותה שנה גם הקרע בין תנועת גולן לבין ארדואן ומפלגת הצדק והפיתוח הפך גלוי, כאשר תומכי גולן במשטרה ובמערכת המשפט חשפו מעשי שחיתות נרחבים הקשורים למשפחתו של ארדואן ולתומכיו הקרובים (Barkey, 2020, p. 152). מאז הפך ארגונו של גולן לאויב המרכזי מבחינת השלטון וכונה אף FETO, ארגון הטרור של פטהוללה, שהוצג כקשור לאויביה של טורקיה בזירה הפנימית והחיצונית.

לארדואן היה צורך הולך וגובר במציאת שותפים, לשם מימוש תוכניותיו לשינוי שיטת הממשל בטורקיה משיטה פרלמנטרית לשיטה נשיאותית. תחילה הוא שם את יתרו על תהליך השלום עם המיעוט הכורדי בטורקיה. תקופה זו אף אופיינה ברפורמות פוליטיות, שכללו בין היתר הענקת יותר זכויות קולקטיביות למיעוט הכורדי כגון שידורי טלוויזיה בשפה הכורדית, בין היתר כדי לקבל תמיכה מהמפלגה הפרו-כורדית לרפורמות הפוליטיות שלו. עם זאת, תהליך השלום נתקל בקשיים, בין היתר בגלל התחזקות הלאומיות הכורדית כחלק ממגמות הטלטלה הערבית, וההתחזקות הפוליטית של המפלגה הפרו-כורדית בתוך טורקיה. היושב ראש המשותף של המפלגה סלהאטין דמירטאש אמר במאמר 2015, לקראת הבחירות הפרלמנטריות של יוני, בהתייחסותו לארדואן, ש"לא נהפוך אותך לנשיא [כל יכול]", ובכך הבהיר שהמפלגה לא תהיה שותפה לשינוי שיטת הממשל בטורקיה בכיוון שארדואן רצה. מעבר לכך, ההצלחה של המפלגה הפרו-כורדית, מפלגת העמים הדמוקרטית, לעבור לראשונה בתולדות הרפובליקה הטורקית את אחוז החסימה הגבוה בבחירות של יוני 2015 – בזכות מסר מתון יותר שהיה מכון גם לאוכלוסיות לא-כורדיות, כאשר בכך גם איבדה מפלגת הצדק והפיתוח את הרוב שלה בפרלמנט – הייתה גם היא נקודת ציון. לאחר החלטתו של ארדואן ללכת לבחירות חוזרות בנובמבר אותה שנה אומנם הצליחה מפלגת הצדק והפיתוח להחזיר את הרוב בפרלמנט, אך החשש מאובדן עתידי נוסף שלו ומהצורך בשותף קואליציוני החל לקבל ביטוי נרחב יותר במדיניות של ארדואן, כולל ביחס בלתי מתפשר כלפי המחתרת הכורדית. בעוד שבתחילת הטלטלה הערבית היו מגעים בין טורקיה לבין השלוחה הסורית של המחתרת הכורדית, הרי אחרי 2015 כבר לא היו מגעים כאלו ולהיפך, גורמים אלו הוצגו כמאיימים

הטורקי בנאומי מנהיגי המדינה, השפעת אותה היסטוריה על עיצוב מדיניות החוץ מגוונת ומורכבת יותר ממה שהתמקדות באימפריה העות'מאנית מאפשרת לתפוס (Danforth, 2020).

הממד הפנימי: בין הפוליטיקה לכלכלה

הקשר בין מדיניות פנים וחץ בולט במדינות רבות, וכך גם בטורקיה לא ניתן לנתק בין שיקולי פנים ומצב הכלכלה לבין מדיניות החוץ של אנקרה. המאבק הפנים-פוליטי בין ארדואן והצבא וכן בין ארדואן ותנועת גולן, כמו גם הסוגיה של המיעוט הכורדי, היו בין הגורמים שעיצבו את מדיניות החוץ הטורקית בשני העשורים האחרונים. בעשור הראשון לשלטונו ראה ארדואן תועלת ברפורמות פוליטיות רחבות ובגישה ליברלית יותר באופן כללי, וכלפי המיעוט הכורדי בפרט – דבר שתרם במידה משמעותית ליחסי טורקיה עם האיחוד האירופי. בעשור השני לשלטונו, העימות עם תנועת גולן, המבוי הסתום שנוצר בתהליך ההצטרפות של טורקיה לאיחוד האירופי, לצד זליגת ההשפעות השליליות של הטלטלה הערבית לטורקיה – כל אלה הובילו את ארדואן לראות ערך בברית עם הגורמים הלאומניים במדינה. הדבר הוביל לדגש מחודש על עוצמה קשה, להתחדשות הסכסוך האלים עם המחתרת הכורדית וכן להתרחקות מהמערב. בעשור הראשון לשלטונו של מפלגת הצדק והפיתוח, הפחד הגדול היה מפני צעדים של הצבא שיביאו לנפילתה, ולכן היא קידמה רפורמות ליברליות שמטרתן הייתה בין היתר לצמצם את יכולת ההשפעה של הצבא על הפוליטיקה הטורקית. לקראת סיום העשור, ארדואן וגולן, שאז עוד שיתפו פעולה, הצליחו להביא לכך שאנשי צבא בכירים נעצרו בחשדות כוזבים, או לכל הפחות מוגזמים, לקשירת קשר שהיה אמור להביא להדחתה של מפלגת הצדק והפיתוח מהשלטון. להתפתחויות אלו בזירה הפנימית היו גם השפעות בתחום מדיניות החוץ. כך, כאשר באים לנתח את התמיכה העקבית של מפלגת הצדק והפיתוח בתנועת חמאס מאז 2006, אחד ההסברים לכך הוא שארדואן טוען כי כמו שמפלגת הצדק והפיתוח נבחרה לשלטון ולא כיבדו זאת תחילה, כך גם הקהילה הבינלאומית אינה מכבדת את העובדה שחמאס זכה לרוב בבחירות לרשות המחוקקת הפלסטינית ב-2006. ארדואן אף תפס את ההפלה של מורסי על ידי הצבא המצרי ב-2013 כמשהו שנוגע לו אישית ועלול גם לקרות לו, אם לא יעמוד על המשמר. גם את ההתרחקות מישראל ניתן להבין על רקע זה שהצבא הטורקי הוא זה שדחף את היחסים קדימה, ולכן כחלק מהמגמה להחלשתו של הצבא בזירה הפנימית היה גם ערך לצינון היחסים עם ישראל.

על טורקיה, אף שבפועל הייתה הבטחה כורדית שלא יהיו פעולות טרור כורדי משטח סוריה כלפי טורקיה.

התפיסה של ארדואן ותומכיו גם הייתה שניסיון ההפיכה הכושל הונע על ידי גורמים מבחוץ, שראו את ההתחזקות של טורקיה תחת שלטון מפלגת הצדק והפיתוח כדבר מאיים שיש לבלום אותו.

ניסיון ההפיכה הכושל בטורקיה ביולי 2016 היווה עבור ארדואן המחשה ברורה לסכנה הקיימת מבפנים לשלטונו. התפיסה של ארדואן ותומכיו גם הייתה שניסיון ההפיכה הכושל הונע על ידי גורמים מבחוץ, שראו את ההתחזקות של טורקיה תחת שלטון מפלגת הצדק והפיתוח כדבר מאיים שיש לבלום אותו. התפיסה שבין היתר ארצות הברית עמדה מאחורי ניסיון ההפיכה תרמה לליבוי רגשות אנטי-אמריקאיים, שרווחו עוד קודם לכן בחברה הטורקית. הזמן הרב, בעיני אנקרה, שחלף עד שהממשל האמריקאי ומדינות מערביות אחרות בירכו את ארדואן על בלימת ניסיון ההפיכה רק חיזק את התחושות המרירות באנקרה כלפי אותן מדינות. אחת השחקניות האזוריות שנתפסו על ידי אנקרה כעומדת מאחורי ניסיון ההפיכה הכושל היא מדינת איחוד האמירויות, והדבר יכול לסייע בהסבר ההידרדרות ביחסי טורקיה עם מרבית מדינות המפרץ הערביות. לעומת זאת, רוסיה ואיראן לא רק היו בין הראשונות לברך את ארדואן אחרי שהצליח לבלום את ניסיון ההפיכה, אלא גם לא נשקף מהן אותו איום על יציבות המשטר בטורקיה כמו האיום הנתפס מצד המערב והמדינות הסוניות.

השלכות העימות בין ארדואן לגולן על היחסים בין הממשלה והצבא בטורקיה מורכבות. מצד אחד הצבא הטורקי עבר תקופה של טיהורים קשים שהחלישו אותו, מצד שני ארדואן התקרב לאנשי הצבא, כולל אלה שהורשעו במשפטים הגדולים של תחילת שנות 2010 ושחררו מאז. חלק מהפרשנויות ביחס להתערבות הצבאית הראשונה של טורקיה בצפון סוריה באוגוסט 2016 ולהתערבויות שבאו בעקבותיהן שלמעשה מדובר גם בניסיון להעסיק את הצבא באופן כזה שלא יהווה איום ברמה הפנימית, וגם שיהיה מרוצה מכך שניתן לו מרחב פעולה.

בקמפיין לקראת משאל העם על שינויים בחוקה ב-2017 החלה להתבסס הקואליציה בין מפלגת הצדק והפיתוח והמפלגה הלאומנית (MHP) (Stein, 2020, pp. 178-179). קואליציה זו נמשכה עד הבחירות הפרלמנטריות והנשיאותיות של 2018 ומאז מחזיקה מעמד. שינוי שיטת הממשל לשיטה נשיאותית גם יצר

מצב שבו על מנת שארדואן יצליח לזכות בסבב הראשון של הבחירות לנשיאות, הוא זקוק ליותר מחמישים אחוזים מהקולות. הוא אומנם הצליח להגיע להישג זה גם בבחירות של 2014 וגם בבחירות של 2018, אולם לקראת חגיגות מאה שנה לרפובליקה הטורקית ב-2023 הוא מעוניין להשיג ניצחון רחב. לצורך תחזוק קואליציה זו ארדואן צריך לנקוט קו לאומני הרבה יותר מזה שאפיין את העשור הראשון לשלטונו. גם במדיניות החוץ כלפי המזרח התיכון, הביטוי של הקואליציה בין מפלגת הצדק והפיתוח למפלגה הלאומנית הוא מדיניות בלתי מתפשרת כלפי המחתרת הכורדית בסוריה ובצפון עיראק, וכן במזרח הים התיכון – בסוגיה הקפריסאית ואל מול יוון.

ההצלחה של ארדואן לבסס משטר נשיאותי העמיקה את דפוסי השלטון הריכוזיים והחלישה גורמים במערכת הציבורית, אשר יכלו לתרום להתנהלות מתונה יותר בתחום מדיניות החוץ. בייחוד בולט הכרסום במעמדו של משרד החוץ הטורקי (ISS, 2020, p. v). הריכוזיות מאופיינת לא רק בהחלשת המוסדות הטורקיים הישנים אלא גם בניהול משא ומתן ישיר עם מנהיגים אחרים כפי שבלט בזמן ממשל טראמפ, כאשר שיחות טלפון בין ארדואן וטראמפ היו למעשה האופן שבו התקיים עיקר הדיאלוג בין המדינות. גם סיום תקופת כהונתו של דאוטולו כראש ממשלה ב-2016, ולאחר מכן הפיכתו ליריב פוליטי גלוי לארדואן כאשר הקים מפלגה פוליטית חדשה משל עצמו ב-2019, 'מפלגת העתיד', תרמו להתרחקות ממדיניות המדגישה עוצמה רכה וחזרה למדיניות המדגישה עוצמה קשה.

מבחינה כלכלית, העשור הראשון לשלטונו של ארדואן התאפיין בצמיחה מרשימה עם שילוש התל"ג לנפש ואף יותר מכך. חלק מצמיחה זו התבסס על תהליכי ליברליזציה והפרטה שהתרחשו בשנות ה-80 וה-90 של המאה הקודמת, אשר הצמיחו שכבה חדשה של אנשי עסקים (Kirisci, 2009, p. 38). למעשה, ארדואן חייב חלק מהצלחתו לאלטיה העסקית שצמחה ממרכז אנטוליה, אשר בשל ערכיה המסורתיים תמכה באופן נלהב בו ובמפלגתו, הן כלכלית והן פוליטית. התרחבות הכלכלה הטורקית הצריכה גישה לשווקים חדשים והשתלבות נרחבת יותר בכלכלה העולמית. כך למשל צמח במידה ניכרת הסחר של טורקיה עם מדינות המזרח התיכון. הצמיחה של חברת התעופה הטורקית טורקיש איירליינס גם שימשה כלי בקידום מדיניות החוץ הטורקית. באמצעות משטר ויזה ליברלי, התרחבות פעילותה של חברת התעופה אפשרה צמיחה משמעותית במספר התיירים שהגיעו לטורקיה (Selcuk, 2013, p. 183), כולל ממדינות מזרח-תיכוניות.

האסלאם הפוליטי ממלא תפקיד חשוב. ארדואן אינו המנהיג הטורקי הראשון שמנסה לתת מקום מרכזי יותר לאסלאם בפוליטיקה של מדינתו. אולם אחרי שהצליח לחסל או להחליש עד מאוד את הגורמים היריבים לו, ובפרט אלו שנתפסו כשומרי המודל הטורקי החילוני – הצבא ומערכת המשפט – הוא נהנה מחופש פעולה עצום, שאותו הוא מנצל לקידום אג'נדה עם גוון אסלאמי מובהק.

אחרי שארדואן הצליח לחסל או להחליש עד מאוד את הגורמים היריבים לו, ובפרט אלו שנתפסו כשומרי המודל הטורקי החילוני – הצבא ומערכת המשפט – הוא נהנה מחופש פעולה עצום, שאותו הוא מנצל לקידום אג'נדה עם גוון אסלאמי מובהק.

אף כי הביטויים הגוברים של סממנים דתיים במרחב הציבורי של טורקיה מורגשים בעיקר בתוך המדינה עצמה, תהליך דומה התרחש גם במדיניות החוץ שלה. ארדואן משתמש באופן גובר בטרמינולוגיה אסלאמית בנאומים הפוליטיים שלו, גם בזירה הבינלאומית. בשנים האחרונות הוא ניצל את הפסיביות היחסית של מדינות אחרות באזור, בייחוד של מצרים וערב הסעודית, כדי למקם את טורקיה כמגינת האינטרסים של המוסלמים בעולם. ארדואן השקיע מאמצים רבים בארגון לשיתוף פעולה אסלאמי כאשר טורקיה הייתה יושבת ראש פסגת הארגון. בין 2016 ל-2019 ובתקופה שבה צוינה בין היתר ההכרה האמריקאית בירושלים כבירת ישראל, הנשיא הטורקי ארגן שלוש פסגות במדינתו (קצב גבוה במיוחד) והציג את עצמו כמתנגד הראשי לצעד שנתפס כפוגע במוסלמים.

מאז הפכה ירושלים לדוגמה הטובה ביותר של הממד האסלאמי במדיניות החוץ הטורקית. ארדואן אינו מחמיץ הזדמנות להזכיר את העיר, גם בנאומים מול קהל טורקי וגם בהתבטאויות על במות בינלאומיות כמו עצרת האו"ם. בנרטיב שמשלב נוסטלגיה עות'מאנית ושמירה על זכויות המוסלמים, הנשיא הטורקי משתמש בסוגיית ירושלים כדי לגייס סביבו מוסלמים בתוך מדינתו ומחוצה לה. ממשלת טורקיה אינה מסתפקת בנאומים במקרה זה ואף משקיעה משאבים כדי לחזק את נוכחותה במזרח ירושלים דרך מוסדותיה השונים, וכן דרך ארגונים לא-ממשלתיים שלהם זיקה לשלטון (Al-Burai, 2020). הפעלת מוסדות ממשלתיים טורקיים לצורכי מדיניות של עוצמה רכה המבוססת על האסלאם מתרחשת בזירות שונות. הדיאנט (Diyanet), הרשות לענייני דת, הצמודה כעת לנשיאות המדינה, הפכה לשחקנית חשובה

מאז 2013 ניתן לראות ירידה בתל"ג הטורקי לנפש (Aliriza & Yekler, 2019), ונתונים נוספים על הכלכלה הטורקית מעלים ספקות – עד כמה הצמיחה של הכלכלה בעשור הראשון לשלטונה של מפלגת הצדק והפיתוח התבססה על מנועי צמיחה בני קיימא, ולא רק על הלוואות זולות וצמיחה פרטית. יתרה מכך, הנפילה החדה בערך הלירה הטורקית של יותר מ-40 אחוזים ב-2018, ומאז ינואר 2020 בכ-30 אחוזים (Yilmaz, 2020) – מעידה גם היא על בעיות יסוד בכלכלה. מצעדים כגון מינוי חתנו של ארדואן בראט אלבייראק לתפקיד שר האוצר ב-2018 ודרך הצרת חופש הפעולה של הבנק המרכזי, לא ברור שאכן ננקטים הצעדים הדרושים למען הבראת הכלכלה הטורקית. למרות זאת, בנובמבר 2020 הוחלף נגיד הבנק המרכזי וכן מונה שר אוצר חדש, והדבר אמור להחזיר את האמון בהקשר של ההתנהלות הכלכלית. הפניית הזרקור לתחום מדיניות החוץ, ובפרט למבצעים צבאיים שלגביהם יש התגייסות סביב הדגל, יכולה לפצות על חלק מהנזק התדמיתי שנגרם למפלגת הצדק והפיתוח בשל אופן ניהול הכלכלה. לחלק מהמבצעים שטורקיה מנהלת מעבר לגבולותיה יכול גם להיות פוטנציאל לרווחים כלכליים עבור חברות טורקיות, בראש ובראשונה חברות בנייה, שיוכלו להיות מעורבות במאמצי השיקום שיידרשו למדינות שבהן מתרחשת מלחמת אזרחים, כדוגמת סוריה ולוב.

סוגיית פנים נוספת אשר יש לה השלכות על מדיניות החוץ הטורקית היא נושא הפליטים מסוריה. טורקיה מארחת בשטחה כ-3.6 מיליון פליטים מסוריה, שרובם הגיעו אליה מאז תחילת האירועים בסוריה ב-2011. בעוד שבתחילה הייתה דעת הקהל הטורקית אוהדת יותר ל"אורחים" מסוריה, ככל שהתארכה שהותם במדינה וכן החמיר המצב הכלכלי בטורקיה, דעת הקהל כלפיהם נעשתה שלילית (Kiniklioglu, 2020). רוב הציבור הטורקי אינו רואה בחיוב אפשרות להעניק אזרחות טורקית למספר רב של פליטים. מכיוון שגם האיחוד האירופי מנסה להקשות על מעבר פליטים נוספים לתחומו, עושה אנקרה מאמצים להחזרת הפליטים לשטחים שבשליטתה בצפון סוריה. כך, נושא החזרת הפליטים היה אחת ההצדקות של טורקיה למבצע "מעין השלום" שהחל באוקטובר 2019, והוא גם עומד בבסיס ההתנגדות הטורקית לכיבוש מחוז אידליב על ידי כוחות אסד, מחשש שהדבר יביא לגל פליטים נוסף.

הגורם האידיאולוגי: בין אסלאם פוליטי ללאומנות טורקית

מדיניות החוץ הטורקית עברה תהליך אידיאולוגי שהואץ באופן ברור אחרי ניסיון ההפיכה הכושל של 2016, ובו

החברות הקבועות במועצת הביטחון, אשר יש להן זכות וטו. ביקורת זו באה לידי ביטוי בנאומים רבים של ארדואן מעל במות בינלאומיות, בין היתר בנאום שלו בעצרת הכללית של האו"ם ב־2016, שבו ציין ש"העולם יותר גדול מחמש" – מה שהפך לסיסמה במדיניות החוץ הטורקית (Presidency of the Republic of Turkey, 2018). מול בעלות בריתה בנאט"ו, לעומת זאת, משתמשת אנקרה בנרטיב שבו מודגשים ערכים מערביים משותפים וציות לחוק הבינלאומי. כך אפשר להצביע על יכולת מצד הגורמים הטורקיים להתאים את הנרטיב שהם מאמצים לקהל שלהם, בייחוד בזירה הבינלאומית. האסלאם הפוליטי הוא רק אחת מהמסגרות האידיאולוגיות שמוצגות בנאומים טורקיים.

מכל הסיבות האלה, גם אם אכן חל מעבר ממדיניות חוץ פרגמטית למדיניות חוץ אידיאולוגית יותר, הגדרת האידיאולוגיה הזאת כאסלאם פוליטי אינה תואמת בצורה מספקת למציאות, בפרט כפי שזו התפתחה בחמש השנים האחרונות. לעומת זאת, הלאומנות הטורקית נראית גורם אידיאולוגי עולה בעיצוב מדיניות החוץ של טורקיה (Flanagan et al., 2020).

בה בעת, שני תהליכים הפחיתו את משקלו של האסלאם הפוליטי במדיניות החוץ הטורקית. ראשית, הסכסוך בין ארדואן לגולן, שהגיע לשיאו אחרי ניסיון ההפיכה הכושל של 2016, השפיע גם על סגנון מדיניות החוץ של טורקיה. המדיניות האסלאמית הטורקית נשענה רבות על רשת המוסדות של גולן, שהיו פרוסים בכל העולם האסלאמי. אחרי שבעלי הברית הפכו לאויבים, הממשלה הטורקית שינתה את עמדתה כלפי רשת גולן והפעילה לחץ כדי להשתלט עליה או לגרום לסגירת מוסדות אלה (Angey, 2018). כך איבדה טורקיה כלי דיפלומטי חשוב שפעל בשם האסלאם. התהליך הפוליטי הפנים-טורקי השני שהפחית את ההשפעה של האסלאם הפוליטי על מדיניות החוץ הטורקית הוא התפטרות דאוטולו במאי 2016. דאוטולו היה היוזם של מדיניות "אפס בעיות" שכללה ממד אסלאמי חזק (Ozkan, 2014). במערכת הפוליטית הטורקית, שבה הסמכויות מרוכזות בידי קבוצה מצומצמת של אנשים, יש השפעה רבה לגורמים ברמת היחיד בתהליך קבלת ההחלטות, ולכן שינויים פרסונליים יכולים גם להיות בעלי השפעה מדינית משמעותית. במקרה זה, התפטרותו של דאוטולו גם סימנה כיוון חדש בדיפלומטיה הטורקית.

שינויים פנים-טורקיים אלה, נוסף על אכזבות שהורגשו בטורקיה בעקבות הטלטלה הערבית, הובילו להיחלשות האסלאם הפוליטי לטובת הלאומנות הטורקית בקבלת החלטות בנושאי חוץ באנקרה. המבצעים הטורקיים נגד תנועות המחתרת הכורדיות בצפון עיראק ובצפון סוריה

במדיניות החוץ הטורקית כלפי מדינות רבות, בעיקר באפריקה ובאירופה (Ozturk & Sozeri, 2018).

ניתן לראות את הקו האסלאמי במדיניות החוץ של טורקיה גם בבחירת בעלי בריתה. תחת שלטון ארדואן התקרבה המדינה לקטר (Bekdil, 2020), והממשלה הטורקית היא תומכת חשובה בתנועת האחים המוסלמים העולמית (Tur, 2019). אחרי עלייתו לשלטון של א־סיסי, איסטנבול הפכה למרכז עבור האופוזיציה המצרית (Ayyash, 2020) וגם למקלט עבור מנהיגי חמאס (Pitel & Srivastava, 2020). גם במלחמה בסוריה, אנקרה תומכת בגורמים אסלאמיים שנלחמים במשטר אסד. אחרי שנים של חשדות באשר לקשרים בין טורקיה לארגונים ג'האדיסטיים בסוריה, לרבות דאע"ש ושיתוף פעולה עם ה־HTS, לשעבר שלוחת אל־קאעדה, הפעילות הטורקית בעת האחרונה נעשית במסגרת ברית פומבית עם הצבא הלאומי הסורי (שנקרא בעבר הצבא הסורי החופשי) – איגוד של מיליציות אסלאמיות מקומיות. כמו כן, בסכסוך הלובי עומד ארדואן מאחורי ממשלת ההסכמה הלאומית שנתמכת על ידי האחים המוסלמים. תהליכים אלה, גם בנרטיב של מדיניות החוץ הטורקית, באופן שבו ארדואן ממקם את עצמו במאזנים האזוריים ובבחירת בעלי הברית של אנקרה, גרמו לרבים לראות בטורקיה את נושאת הדגל של האסלאם הפוליטי במזרח התיכון, או כעומדת בראש מחנה אסלאמי באזור. קיים אומנם בסיס לאמירות אלה, אך הן מחייבות התייחסות מסויגת.

קודם כול, אפשר לפקפק במונח 'מחנה' כאשר מדברים על רשת השחקנים שמשתפים פעולה עם טורקיה. אומנם קיימת זהות אידיאולוגית, לפחות חלקית, וכן שיתוף פעולה בין שחקנים אלה, אך אפשר לשאול עד כמה שיתוף פעולה זה מונע מאותה אידיאולוגיה, ואם לא מדובר – מבחינת אנקרה – בשימוש באסלאם הפוליטי כדי לגייס בעלות ברית אזוריות לשם קידום האינטרסים הלאומיים הטורקיים בראש ובראשונה, והרבה פחות במאמץ לצורך קידום אינטרסים משותפים. במספר מקרים נראה שטורקיה היא מקבלת ההחלטות העיקרית במחנה זה, ושהיא עושה זאת לטובת עצמה יותר מאשר לקידום האסלאם הפוליטי באזור, כמו במקרים של ניוד כוחות מזירה לזירה.

זאת ועוד, חשוב לציין שהנרטיב האסלאמי אינו הנרטיב היחיד שבו משתמש ארדואן כאשר הוא מדבר על מדיניות חוץ. ממשלת טורקיה מאמצת קו רויזיוניסטי "קלאסי" כאשר היא מדברת בפורומים בינלאומיים ועם מדינות דומות כמו רוסיה או ונצואלה (Oner, 2020). ארדואן מותח ביקורת חריפה על הסדר העולמי הנוכחי, על מוסדות האו"ם ובייחוד על הכוח שניתן בהם לחמש

נכון יותר להתייחס לטורקיה כאל שחקנית שמטרתה לשמור על הסטטוס קוו, הרי כיום יש עדויות גוברות לכך שמדובר בשחקנית עם כוונות רוויזיוניסטיות. ההתנהלות של טורקיה בצפון סוריה ובצפון עיראק, למשל, מסמלת כי למרות שברמה הרטורית אנקרה מכבדת את הגבולות הטריטוריאליים של מדינות האזור, הרי בפעולותיה היא מערערת על הריבונות שלהן בחלקים לא מבוטלים משטחי המדינות.

לשינויים בדפוסי מדיניות החוץ הטורקית יכולים להיות השפעות ארוכות טווח, ובפרט על יחסי טורקיה עם מדינות המערב ועם המדינות הפרו-אמריקאיות במזרח התיכון. אם ארדואן ירד מהבמה הפוליטית, ספק אם הדבר יחזיר לאחור את כל השינויים שהתרחשו, אולם הוא בכל זאת יפתח יותר את מרחב הדיון הציבורי ויאפשר בחינה מעמיקה יותר מזו הקיימת כיום באנקרה, ביחס ליתרונות ולחסרונות של ההתרחקות הטורקית מבעלות בריתה המסורתיות. עם זאת, גם אם הממד האסלאמי יאבד ממשקלו אם המדינה תונהג על ידי מפלגה אחרת, הגורם הלאומני – שמשותף לשחקנים פנים-מדיניים טורקיים רבים – עלול להמשיך לעצב את המדיניות גם אחרי קץ שלטון ארדואן, כך שחלק מהצעדים שננקטו בשנים האחרונות עלולים להימשך גם הם (Erdemir & Kowalski, 2020b).

המדיניות האקטיבית של טורקיה ביחס למזרח התיכון בעשורים האחרונים הייתה במידה רבה גם על חשבון יחסיה של טורקיה עם ישראל, שהגיעו לשפל. המשבר ביחסי טורקיה ומצרים ויחסי טורקיה עם חלק ממדינות המפרץ הערביות תרמו להתקרבות בין ישראל למדינות אלו, ואף היו בין הגורמים שהובילו לחתימה על הסכמי אברהם באוגוסט 2020. נוצר מצב שבו מעבר למתיחות הקיימת ברמה הדו-צדדית בין ישראל לטורקיה, ישראל גם הופכת להיות חלק מהמאבק הפנים-סוני. אף שברורה הסכנה מבחינת ישראל אם הממד האסלאמי יהיה בולט יותר במדיניות החוץ הטורקית, יש לציין גם סכנות הנשקפות מקו לאומני-עצמאי במדיניות החוץ הטורקית, מכיוון שקו כזה מוביל אותה להתנגשות עם חלק מבעלות בריתה של ישראל כדוגמת יוון וקפריסין. כמו כן, הקו הלאומני-עצמאי מעודד את טורקיה להסתמכות עצמית גוברת ולייצור עצמי של מערכות נשק מתקדמות, שגם אם לא יהיו איום ישיר מידי על ישראל, הן יכולות להגיע לידי גורמים העוינים את ישראל. לעומת זאת, אם ארצות הברית תחת ממשל בידן תצליח לחזק את יחסי טורקיה עם נאט"ו (תרחיש שנראה בעל סבירות נמוכה), הדבר יוכל לתרום לריסונה של אנקרה ולהפחתה מסוימת בנטיות שלה להסתמכות עצמית.

והגברת הפעילות הטורקית במזרח הים התיכון במסגרת דוקטרינת 'המולדת הכחולה' (Gingeras, 2020) – שלפיה על טורקיה לפעול לפי ראייה מקסימליסטית של גבולותיה הימיים ולהגן עליהם בהתאם – הם דוגמאות בולטות של תהליכים הנובעים ממדיניות לאומנית ולא ממדיניות אסלאמית.

כך אפשר לזהות מגמה של התחזקות הממדים הלאומניים במדיניות החוץ הטורקית. התחזקות זו נעשתה בין היתר על חשבון האסלאם הפוליטי, אשר איבד חלק מהמשמעות שהייתה לו בתקופת כהונת דאוטולו, גם אם לא נעלם לחלוטין. המעבר מהאסלאם הפוליטי ללאומנות הטורקית כגורם אידיאולוגי עיקרי במדיניות החוץ לא הוביל לשינוי דרסטי במדיניות החוץ (Haugom, 2019), ותהליכים שהתחילו בשם האסלאם הפוליטי לרוב "מוחזרו" תוך הצדקה המבוססת על אינטרסים לאומיים טורקיים. ברם, שימת הדגש על הלאומנות הטורקית יותר מאשר על האסלאם הפוליטי מאפשרת להבין מדוע מדיניות החוץ של הנשיא זוכה לפופולריות גם מעבר לבסיס התמיכה המסורתי בו.

סיכום

השינויים הגיאופוליטיים בעקבות הטלטלה הערבית והמגמות הפנים-טורקיות מאז 2013 הובילו את ארדואן ליצור סינרזיה ייחודית בתולדות טורקיה. ממדיניות החוץ הרפובליקאית הוא לקח את הלאומנות, המיליטריזציה והחשדנות כלפי שאר העולם, ומהעבר העות'מאני הוא לקח את הממד הדתי, את אלמנט ההתפשטות ואת הרוויזיוניזם. מאחר שמדובר בסינרזיה, הרי לעיתים ממד אחד מקבל את הבכורה ולעיתים ממד אחר – בהתאם לנושא ולתקופה. משום כך גם מדיניות החוץ הטורקית לעיתים זולגת לכיוונים פחות צפויים ותורמת לחוסר היציבות האזורית. נוסף על כך, העובדה שההתנהלות הטורקית נתפסת כבלתי צפויה תורמת לתחושת האיום של המדינות השכנות ולהעצמת תפיסת האיום הנשקפת להם מאנקרה.

אף שמאמר זה מתמקד במדיניות טורקיה ביחס למזרח התיכון, יש להדגיש שדווקא היכולת של טורקיה להקרין עוצמה בצורה משמעותית גם לאזורים נוספים היא קו שמבדיל בין המדיניות הטורקית הנוכחית לבין זו שהייתה בעשורים הראשונים לקיומה של הרפובליקה הטורקית. בדומה אומנם למדינות אחרות באזור, אך באופן שבכל זאת צריך להדאיג את השחקנים האזוריים – אנקרה מקימה בסיסים צבאיים במדינות אחרות, והדוגמאות הבולטות ביותר הם בסיסים טורקיים בקטר ובסומליה. מעבר לכך, בעוד ששנים רבות היה

Danforth, N. (2014, March 27). The empire strikes back. *Foreign Policy*. [https://foreignpolicy.com/2014/03/27/the-empire-strikes-back-2/Erdemir, A., & Kowalski, P. \(2020a, August 21\). China buys Turkey's silence on Uyghur oppression. The Diplomat. https://thediplomat.com/2020/08/china-buys-turkeys-silence-on-uyghur-oppression/](https://foreignpolicy.com/2014/03/27/the-empire-strikes-back-2/Erdemir, A., & Kowalski, P. (2020a, August 21). China buys Turkey's silence on Uyghur oppression. The Diplomat. https://thediplomat.com/2020/08/china-buys-turkeys-silence-on-uyghur-oppression/)

Danforth, N. (2020, May 29). The nonsense of "neo-Ottomanism". *War on the Rocks*, <http://warontherocks.com/2020/05/the-nonsense-of-neo-ottomanism/>

Erdemir, A., & Kowalski, P. (2020a, August 21). China buys Turkey's silence on Uyghur oppression. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2020/08/china-buys-turkeys-silence-on-uyghur-oppression/>

Erdemir, A., & Kowalski, P. (2020b, September 30). 'Blue Homeland' and the irredentist future of Turkish foreign policy. *War on the Rocks*. <https://warontherocks.com/2020/09/blue-homeland-and-the-irredentist-future-of-turkish-foreign-policy/>

Flanagan, S. J., Larrabee, F. S., Binnendijk, A., Costello, K., Efron, S., Hoobler, J., Kirchner, M., Martini, J., Nader, A., & Wilson, P. A. (2020). *Turkey's nationalist course: Implications for the U.S.-Turkish strategic partnership and the U.S. Army*. RAND Corporation.

Friedman, D. (2015, August 25). *The Turkish Model*. Center for American Progress. [https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2015/08/25/119932/the-turkish-model/Gingeras, R. \(2020, June 2\). Blue homeland: The heated politics behind Turkey's new maritime strategy. War on the Rocks. http://warontherocks.com/2020/06/blue-homeland-the-heated-politics-behind-turkeys-new-maritime-strategy/](https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2015/08/25/119932/the-turkish-model/Gingeras, R. (2020, June 2). Blue homeland: The heated politics behind Turkey's new maritime strategy. War on the Rocks. http://warontherocks.com/2020/06/blue-homeland-the-heated-politics-behind-turkeys-new-maritime-strategy/)

Govett, J. (2020, September 1). Turkey's challenge to the regional status quo begins in the Eastern Mediterranean. *WPR- World Policy Review*. <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/29031/how-eastern-mediterranean-tensions-are-complicating-the-cyprus-turkey-dispute>

Haugom, L. (2019). Turkish foreign policy under Erdogan: A change in international orientation? *Comparative Strategy* 38(3), 206–223.

IISS (2020) Turkey's increasingly assertive foreign policy. *Strategic Comments* 26(6), iv-vi.

Kiniklioglu S. (2020). Syrian refugees in Turkey: Changing attitudes and fortunes. *SWP Comment*. https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2020C05_Kiniklioglu.pdf

Kirisci, K. (2009). The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New Perspectives on Turkey* 40, 29–57.

Kirisci, K. (2017). *Turkey and the west: Fault lines in a troubled alliance*. Brookings. Murinson, A. (2006). The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy. *Middle East Studies* 42(6), 945–964. Oner, I. (2020). *Turkey and Venezuela: An alliance of convenience*. Wilson Center. <https://www.wilsoncenter.org/publication/turkey-and-venezuela-alliance-convenience>

ד"ר גליה לינדנשטראוס היא עמיתת מחקר בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי ומתמחה במדיניות החוץ העכשווית של טורקיה. תחומי העניין הנוספים שלה הם סכסוכים אתניים והכורדים.

רמי דניאל הוא בוגר ה-ENS (פריז), דוקטורנט באוניברסיטה העברית (עמית עזריאלי) וחוקר (ניובאואר) במכון למחקרי ביטחון לאומי. תחומי המחקר שלו הם מדיניות החוץ הטורקית ויחסי טורקיה-ישראל.

מקורות

Ahren, R. (2020, October 1). 'Jerusalem is our city', Turkey's Erdogan declares. *Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/jerusalem-is-our-city-turkeys-erdogan-declares/>

Akyol, M. (2016, October 23). How Atatürk became a model for Erdogan. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/10/turkey-ataturk-became-new-model-for-erdogan.html>

Al-Burai, A. (2020, June 10). A cold war is brewing in Jerusalem between Turkey and an Israel-Saudi alliance. *Middle East Monitor website*. <https://www.middleeastmonitor.com/20200610-a-cold-war-is-brewing-in-jerusalem-between-turkey-and-an-israel-saudi-alliance/>

Aliriza, B. & Yekler, Z. (2019, March 20). The Turkish economy slowdown in 2018. *CSIS*. <https://www.csis.org/analysis/turkish-economic-slowdown-2018>

Angey, G. (2018). The Gülen movement and the transfer of a political conflict from Turkey to Senegal. *Politics, Religion & Ideology* 19(1), 53–68.

Aras, B. (2009). The Davutoglu era in Turkish foreign policy. *Insight Turkey* 11(3), 127–142.

Arkan, Z. & Kinacioglu, M. (2016). Enabling 'ambitious activism': Davutoglu's vision of a new foreign policy identity for Turkey. *Turkish Studies* 17(3), 381–405.

Ayyash, A. (2020, August, 17). The Turkish Future of Egypt's Muslim Brotherhood. *The Century Foundation website*. <https://tcf.org/content/report/turkish-future-egypts-muslim-brotherhood/>

Barkey, H. J. (2020). Erdogan's foreign policy: The role of personality and identity. In: G. Celik & R. H. Linden (eds.), *Turkey in transition: The dynamics of domestic and foreign policies* (pp. 147–162). Lynne Rienner.

BBC News (2010, June 10.). Turkey agrees to plans for Arab 'free trade zone' *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/10290025>

Bekdil, B. (2020, July 1). Turkey and Qatar: Love in bloom. *Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Paper no. 1620. <https://besacenter.org/perspectives-papers/turkey-qatar-alliance/>

Bhutto, F. (2020, September 5). How Turkey's soft power conquered Pakistan. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2020/09/05/ertugrul-turkey-dizi-soft-power-pakistan/>

Cagaptay, S. (2020). *Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East*. I. B. Tauris.

- Stein, A. (2020). The crisis in US-Turkish relations. In: G. Celik & R. H. Linden (eds.), *Turkey in transition: The dynamics of domestic and foreign policies* (pp. 163-183). Lynne Rienner.
- Tanchum, M. (2020). The logic beyond Lausanne: A geopolitical perspective on the congruence between Turkey's new hard power and its strategic reorientation. *Insight Turkey* 22(3), 41-45.
- Taspinar, O. (2010, April 12). Turkish Gaullism. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/opinions/turkish-gaullism/>
- Tharoor, I. (2020, August 10). A century-old treaty haunts the Mediterranean. *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2020/08/10/treaty-sevres-erdogan-turkey/>
- Tur, O. (2019). Turkey's role in middle east and Gulf security. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 13(4), 592-603.
- Van Bladel, J. (2020). Russian-Turkish relations at a volatile time. In: G. Celik & R. H. Linden (eds.), *Turkey in transition: The dynamics of domestic and foreign Policies*. (pp. 201-214) Lynne Rienner.
- Wastnidge, E. (2019). Imperial grandeur and selective memory: Re-assessing Neo-Ottomanism in Turkish foreign and domestic politics. *Middle East Critique* 28(1), 7-28.
- Weise, Zia (2020, January 2). Turkish parliament approves troop deployment to Libya. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/turkish-parliament-approves-troop-deployment-to-libya/>
- Yavuz, M. H. (2016). Social and intellectual origins of Neo-Ottomanism: Searching for a post-national vision. *Die Welt des Islams* 56(3-4), 438-465.
- Yilmaz, U. (2020, November 2). Lira eclipses real as biggest emerging-markets loser of 2020. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-11-03/lira-eclipses-real-as-biggest-emerging-markets-loser-of-2020>
- Ozkan, B. (2014). Turkey, Davutoglu and the idea of Pan-Islamism. *Survival* 56(4), 119-140.
- Ozturk, A. E., & Sozeri, S. (2018). Diyanet as a Turkish foreign policy tool: Evidence from the Netherlands and Bulgaria. *Politics and Religion* 11(3), 624-648.
- Park, B. (2012). *Modern Turkey: People, state and foreign policy in a globalized world*. Routledge.
- Park, B. (2020). Turkey in the Middle East. In: G. Celik & R. H. Linden (eds.), *Turkey in transition: The dynamics of domestic and foreign policies* (pp. 185-199). Lynne Rienner.
- Presidency of the Republic of Turkey (2018, January 10). "Our motto 'the World is Bigger than Five' is the biggest-ever rise against global injustice". <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/89052/our-motto-the-world-is-bigger-than-five-is-the-biggest-ever-rise-against-global-injustice>
- Rivlin, P. (2020, January 29). *Turkey, Libya and the Mediterranean carve up*. Iqtisadi, MDC. <https://dayan.org/content/turkey-libya-and-mediterranean-carve-up>
- Schmid, D. (2015). *Turkey: The Sèvres Syndrome, or the Endless War* (No 13). Ifri. <https://www.ifri.org/en/publications/notes-de-lifri/notes-franco-turques/turkey-sevres-syndrome-or-endless-war>
- Selcuk, O. (2013). Turkish Airlines: Turkey's soft power tool in the Middle East. *Akademik Ortadogu* 7(2), 175-199.
- Shadid, A. (2011, September 18). Turkey predicts alliance with Egypt as regional anchors. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2011/09/19/world/middleeast/turkey-predicts-partnership-with-egypt-as-regional-anchors.html>
- Srivastava, M., & Pitel, L. (2020, September 9). Erdogan and Hamas: 'He's presenting himself as leader of Muslim world'. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/7447e141-3d3f-4d98-953d-179e15909a7e>